

OBRAZOVANJE O TRANZICIONOJ PRAVDI NA KOSOVU:
PREDLOG POLITIKE KOJI ZAGOVARA UKLJUČIVANJE TRANZICIONE PRAVDE U
ZVANIČNI SREDNJOŠKOLSKI PROGRAM

decembar 2015.

KRATAK PREGLED

I. Uvod

II. Nedostatak znanja i odsustvo obrazovanja o tranzicionoj pravdi: Izazovi

1. Višestruki nedostatak obrazovanja
2. Nedostatak obrazovnog pristupa na Kosovu: neinformisani i pogrešno informisani mladi ljudi
3. Opšti nedostatak znanja: kontekst u kojem mladi na Kosovu žive

III. Posledice i izazovi nedostatka znanja i odsustva obrazovanja o tranzicionoj pravdi

IV. Borba protiv nedostatka znanja: Obrazovanje mladih na Kosovu, isključivo pravo i odgovornost države

V. Zaključci i preporuke

VI. Aneksi

1. Lista održanih radionica u 2015.
2. Analiza uzoraka evaluacionih listića koje su popunili učenici
3. Izvod iz priručnika FHP o tranzicionoj pravdi
4. Izveštaj ICTJ iz 2015: Obrazovanje i tranziciona pravda

KRATAK PREGLED

Mladi na Kosovu trenutno ne uče o pitanjima tranzicione pravde, što za posledicu ima zabrinjavajući nedostatak znanja o značaju suočavanja sa prošlošću. Opštije gledano, ovaj nedostatak znanja je upečatljiva karakteristika kosovskog društva u celini.

Ova situacija ima dalekosežne posledice po pomirenje, društvenu stabilnost i pozitivni mir. Uzevši u obzir da mladi na Kosovu predstavljaju budućnost države i da su mladi ljudi pogotovo podložni politizovanim i iskrivljenim verzijama istorije, ulaganje u njihovo obrazovanje je od presudnog značaja da bi im se pružilo znanje o toj temi zasnovano na činjenicama.

U ovom radu ispituju se izazovi koje predstavlja odsustvo obrazovanja o tranzicionoj pravdi i zaključuje se da su mere, koje se trenutno preduzimaju kako bi se to pitanje rešilo, nedovoljne. Stoga, ovaj rad se zauzima za to da poglavlje o tranzicionoj pravdi bude uvršćeno u nastavni program srednjih škola, u okviru građanskog obrazovanja.

I. UVOD

U definiciji Ujedinjenih nacija iz 2004. godine, tranziciona pravda obuhvata „*ceo spektar procesa i mehanizama povezanih sa naporima društva da izađe na kraj sa nasleđem masovnog činjénja zločina, u nameri da osigura odgovornost, obezbedi pravdu i postigne pomirenje. Ovo može obuhvatati kako sudske, tako i vansudske mehanizme, uz različít nivo međunarodnog učešća [...] kao i pojedinačne krivične postupke, reparaciju, traganje za istinom, institucionalnu reformu, službene provere i otpuštanja, ili kombinaciju svega navedenog.*“¹

Tranziciona pravda zaista obuhvata širok spektar instrumenata koji se mogu grupisati u 4 glavna stuba: krivična gonjenja, inicijative traganja za istinom, reparacije i institucionalne reforme.² Ova raznovrsnost instrumenata ilustruje različite ciljeve tranzicione pravde, putem kojih se žrtvama omogućuje da ostvare različita prava:

- da se obezbedi krivična odgovornost i polaganje računa – *čime se ostvaruje pravo na pravdu;*
- da se žrtvama omogući materijalno i simboličko obeštećenje – *čime se ostvaruje pravo na pravnu zaštitu/obeštećenje;*
- da se dođe do zajedničke istine o onome što se desilo – *čime se ostvaruje pravo na znanje;*
- da se podstiče pojedinačno i nacionalno pomirenje i mogućnosti za dugotrajan mir putem reforme institucija i napretka ka ciljevima bezbednosti i razvoja – *čime se ostvaruje pravo na pružanje garancija da se zločini iz prošlosti neće ponoviti.*

Iako su svi elementi tranzicione pravde važni i međusobno se dopunjuju, ovaj rad se fokusira na njihov obrazovni aspekt, zato što se njime grade dva elementa neophodna za uspeh tranzicione pravde: kolektivno sećanje na prošlost i informisanje mlade generacije.

Obrazovanje mladih na Kosovu o pitanjima tranzicione pravde kako bi stekli sposobnost kritičkog razmišljanja je element koji je od presudnog značaja za podsticanje pomirenja i obezbeđivanje pozitivnog mira. Edukacija, pogotovo iz oblasti istorije i građanskog obrazovanja, igra veliku ulogu u stvaranju produktivnih, zainteresovanih i politički angažovanih građana, u prenošenju veština i vrednosti neophodnih za život u demokratiji i njom se obezbeđuje neponavljanje etničkog sukoba.³ Što se tiče ekonomije, obrazovanje kosovske omladine ključno je za ostvarivanje održivog razvoja.⁴ Ovo je od posebne važnosti

¹ Izveštaj generalnog sekretara UN o vladavini prava i TP u konfliktnim i post-konfliktnim društvima (S/2004/616) dostupan na stranici: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/395/29/PDF/N0439529.pdf>

² Detaljan uvod u ove instrumente videti u Aneksu 3

³ Prednosti učenja načina za suočavanje sa prošlošću dokazane su u radu međunarodnih aktera, kao što su Savet Evrope, Evropska unija ili Ujedinjene nacije, kao i u teorijskim raspravama. Za skorašnje primere videti: Savet Evropske Unije, *EU's support to transitional justice - Council conclusions* (16. novembar 2015.), 13576/15; Savet za ljudska prava Ujedinjenih nacija, *Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence*, Pablo de Greiff, 9. avgust 2012., A/HRC/21/46 ili Preporuka Saveta Evrope, *Recommendation 1880 (2009), History teaching in conflict and post-conflict areas*

⁴ Značajna količina akademskog i političkog rada u vezi sa obrazovanjem povezuje obrazovanje sa održivim razvojem. Na primer, obrazovanje kao deo Ciljeva održivog razvoja (SDGs) Ujedinjenih nacija. Za skorašnje primere videti: OECD (2015), *Universal Basic Skills: What Countries Stand to Gain* OECD Publishing;

zato što je 70% stanovništva Kosova mlađe od 35 godina i kao takvo, predstavlja budućnost zemlje.⁵

FHP Kosovo dosledno se drži pozicije da je obrazovanje učenika srednjih škola o tranzicionoj pravdi od kritične važnosti za razvoj veština koje su učenicima neophodne da bi postali aktivni građani. Učenici srednjih škola treba da budu izloženi činjenicama koje se odnose na skorašnje sukobe i treba da razumeju neophodnost suočavanja sa prošlošću, da bi se izbegao uticaj politizovanih i iskrivljenih verzija istorije.

Od 2011. godine, u okviru Programa tranzicione pravde, FHP Kosovo sprovodi program neformalnog obrazovanja o instrumentima za suočavanje sa prošlošću (NFEDWP) u okviru kojeg se održavaju radionice u vezi sa tranzicionom pravdom u srednjim školama širom Kosova. Na ovim radionicama, učenicima se objašnjavaju četiri stuba tranzicione pravde i njihovo sprovođenje na Kosovu, i ostavlja se prostor za debatu i diskusiju. Samo u 2015. godini, FHP Kosovo održao je 16 radionica u različitim srednjim školama na Kosovu, sa ukupno 591 učenika.⁶ Od ovih, jedna radionica održana je u srpskoj srednjoj školi u selu Vrbovac.

Nalazi FHP Kosovo o odnosu kosovskog društva prema prošlosti su zabrinjavajući. Na Kosovu, nedostatak znanja i svesti o skorašnjim sukobima kao i o značaju suočavanja sa prošlošću široko je rasprostranjen. Ovo ima direktne i indirektne posledice. Pomirenje još nije postignuto, a etničke podele i stereotipi i dalje su važna karakteristika kosovskog društva, pogotovo uzevši u obzir to što zemlja prolazi kroz ekonomsku i političku krizu. Osim toga, instrumenti tranzicione pravde su u velikoj meri nepoznati ili loše protumačeni. Uzroci ovog nedostatka znanja su mnogostruki, ali nedostatak institucionalnog pristupa obrazovanju mladih o tranzicionoj pravdi predstavlja važan faktor.

Iako se u akademskim i međunarodnim diskusijama o politici dosledno pruža pažnja obrazovanju, politički odgovor na suočavanje sa prošlošću i značaj reforme obrazovanja u periodu tranzicije na Kosovu je nekoordinisan i u velikoj meri nedovoljan. Ono što možda još više zabrinjava jeste to što ne postoje ni pokušaji da se uopšte raspravlja o značaju uvođenja tranzicione pravde kao obrazovnog predmeta, ni na lokalnom, ni na nacionalnom i regionalnom nivou.

U ovom radu, koji se zasniva na nalazima FHP Kosovo u okviru njegovog Programa tranzicione pravde, detaljno se navode izazovi koje predstavlja nedostatak znanja mladih na Kosovu o tranzicionoj pravdi, i predlaže se usvajanje dugotrajne politike obrazovanja o toj temi. Rad se posebno zalaže za uvođenje poglavlja o tranzicionoj pravdi u nastavni program srednjih škola u okviru građanskog obrazovanja. U prilogu ovog rada nalazi se poslednji izveštaj MCTP o obrazovanju i tranzicionoj pravdi koji ukazuje na načine putem kojih

[UNESCO, Education Strategy 2014-2021](#) (2014), ili UNESCO, Svetski forum o obrazovanju 2015, [Incheon Declaration, Education 2030: Towards Inclusive and quality education and lifelong learning for all](#), ED/WEF2015/MD/3 („Potvrđujemo da je obrazovanje javno dobro, osnovno ljudsko pravo i osnova garancije ostvarenja ostalih prava. Ono je od suštinske važnosti za mir, toleranciju, ostvarenje pojedinca i održivi razvoj.“)

⁵ Cifre dostavljene od strane Ministarstva za trgovinu i industriju Kosova, dostupne su [ovde](#)

⁶ Videti Aneks 1

obrazovanje može da doprinese pozitivnom miru ili u suprotnom slučaju da podstakne sukobe, ukoliko se pogrešno sprovede.⁷

II. NEDOSTATAK ZNANJA I ODSUSTVO OBRAZOVANJA O TRANZICIONOJ PRAVDI: IZAZOVI

Nedostatak znanja primećen od strane FHP Kosovo obuhvata više generacija i pogađa čitavo društvo.

1. Višestruki nedostatak obrazovanja

Nakon kraja sukoba iz 1990-ih godina, učesnici u sukobu nisu došli do opšteg prihvatanja činjenica i brojki, uzroka i posledica sukoba, ni načina za suočavanje sa njim. Nije postignut dogovor između dve strane o tome kako će se o sukobu i njegovom nasleđu predavati, o tome koje činjenice će biti iznošene u školskim udžbenicima, niti u opštem smislu o značaju suočavanja sa prošlošću. Profesori se ne obrazuju o značaju suočavanja sa prošlošću, niti o tome kako pristupiti toj temi. Školski udžbenici često činjenice predstavljaju na pristrasan način i nastavljaju da održavaju stereotipe, kao i tačke mogućih etničkih tenzija. Osim toga, u njima se ne nalazi nikakvo objašnjenje o tome šta predstavljaju mehanizmi tranzicione pravde, niti o načinu na koji se oni biraju i sprovode na Kosovu posle rata.

Situacija je još više problematična ako se uzme u obzir da učenici iz albanskih i srpskih etničkih zajednica uče iz različitih nastavnih programa koje pojedinačno pripremaju ministarstvo obrazovanja nauke i tehnologije Kosova (MONT) i srpsko i ministarstvo prosvete. Ni jedna ni druga se ne bave temama koje se odnose na tranzicionu pravdu, niti se bave značajem i neophodnošću suočavanja sa prošlošću. Iskustva FHP Kosovo pokazuju da i dalje postoje razlike između načina na koji se srpska i albanska zajednica suočavaju sa pitanjima tranzicione pravde i da je otpor mnogo snažniji u srpskim zajednicama na Kosovu. Uprkos brojnim pokušajima da se organizuju radionice u srpskim srednjim školama, FHP Kosovo uspeo je da održi samo jednu, u selu Vrbovac. Većina ostalih srednjih škola koje su bile kontaktirane nisu bile spremne da održe radionice, i često su ih prvo prihvatale pa onda odustajale nakon raspitivanja o radu FHP Beograd.

Dvostruki nastavni program na Kosovu i nespremnost ta dva programa na suočavanje sa prošlošću direktno doprinosi učvršćivanju nedostatka obrazovanja na Kosovu i truje odnose između Kosova i opština sa srpskom većinom i Srbije. Iako je poželjna nacionalna reforma obrazovanja nastavnog programa kako kosovskih Albanaca, tako i kosovskih Srba, ovaj rad se, iz pragmatičnih razloga, fokusira samo na promene u obrazovanju uvedene od strane kosovskog Ministarstva obrazovanja, nauke i tehnologije.

2. Nedostatak obrazovnog pristupa na Kosovu: neinformisani i pogrešno informisani mladi ljudi

⁷ Prilog 4, MCTP i UNICEF, Clara Ramírez-Barat i Roger Duthie, *Education and Transitional Justice, Opportunities and Challenges for Peacebuilding*, nov. 2015

Nedostatak obrazovanja o pitanjima tranzicione pravde efektivno prerasta u širok fenomen nesporazuma i zabluda. Nalazi FHP Kosovo pokazuju da učenicima nedostaje znanje zasnovano na činjenicama i razumevanje sukoba, kao i da ne poseduju veštine koje su neophodne za suočavanje sa prošlošću. Ovo potom umanjuje uticaj koji mere tranzicione pravde izabrane za Kosovo mogu imati na društvo.

Zablude učenika o činjenicama o ratu

Učenici na Kosovu imaju iskrivljenu sliku o događajima iz rata. Grubo precenjuju broj žrtava rata: kada su o tome upitani, neki učenici iskreno odgovaraju da smatraju da je u sukobu poginulo preko 300.000 ljudi.⁸ FHP Kosovo takođe primećuje obrasce koji ukazuju na nedostatak znanja učenika o broju poginulih iz drugih zajednica: posebno je velik broj albanskih učenika koji veruju da nije postojala nijedna srpska žrtva. Ove zablude mogu omogućiti manipulacije i formiranje nepreciznih narativa o prošlosti, što je upravo ono što mehanizmi tranzicione pravde na Kosovu nastoje da dekonstruišu.

Nedostatak znanja kod učenika o tranzicione pravde

Osim zabluda o činjenicama i posledicama sukoba, iskustvo FHP pokazalo je da deca u srednjim školama skoro uopšte ne poznaju instrumente i pojmove tranzicione pravde. Kada su im predstavljani različiti mehanizmi tranzicione pravde koji se primenjuju na Kosovu (međunarodna i lokalna suđenja, inicijative traganja za istinom, reparacije i institucionalna reforma), 95% učenika priznalo je da su naučili nešto o čemu prethodno nisu znali ništa.⁹ Većina je u nekom trenutku nailazila na neki instrument tranzicione pravde, ali nisu imali svest o tome šta taj instrument predstavlja, niti čemu služi. Što je važnije, skoro niko od njih nije bio sposoban da objasni razliku između instrumenata (na primer između Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) i Misije Evropske unije za vladavinu prava na Kosovu (EULEKS), niti rizika koje oni sadrže (što su na primer, rizici netačne memorijalizacije ili pristrasnog programa reparacije).¹⁰

Postojanost negativnih osećanja usled pogrešnih informacija

Angažman učenika i njihov pristup tranzicionoj pravdi dosta se razlikuje prema području iz kojeg dolaze. U područjima koja su pretrpela dosta štete u toku rata, i u kojima su učenici lično izgubili nekog ili znaju da je bilo žrtava u njihovoj zajednici, učesnici su bili spremniji da razgovaraju o zločinima i žrtvama sa obe strane u ratu. S druge strane, u delovima Kosova gde učenici nisu u toj meri bili direktno izloženi zločinima, učenici su bili spremniji da razgovaraju o žrtvama iz njihove zajednice, a o počiniocima iz druge zajednice. Ovi učenici uopšteno pokazuju određen nedostatak empatije za žrtve drugog etničkog porekla i spremniji su da opravdaju zločine počinjenje od strane osoba sa kojima dele etničko poreklo.

⁸ Prema informacijama FHP Kosovo, 13.549 osoba je umrlo tokom sukoba, od 1. januara 1998. godine - decembra 2000. godine, od čega su 10.829 bili Albanci, 2.199 Srbi i 529 Romi.

⁹ Videti Aneks 2

¹⁰ Detalji o ovim razlikama i rizicima mogu se videti u Aneksu 3

Nalazi FHP Kosovo pokazuju da, bez obzira na regionalne razlike, nedostatak preciznog informisanja o skorašnjoj prošlosti Kosova i o merama tranzicione pravde prati opšta jaka postojanost negativnih osećanja i stereotipa u vezi sa drugim etničkim grupama. Takvi stavovi pothranjuju opasan diskurs „nas protiv njih“ i podstiču etničke podele. Oni su direktna posledica nedostatka znanja koja se može primetiti među mladima na Kosovu.

3. Opšti nedostatak znanja: kontekst u kojem mladi na Kosovu žive

Nedostatak znanja zasnovanog na činjenicama, razumevanja sukoba i mera tranzicione pravde koji je primećen među mladima na Kosovu posebno predstavlja problem u svetlu društvenog konteksta koji je takođe obeležen nedostatkom znanja. Većina građana Kosova ima jaku svest o sukobima iz 1990-ih godina, pre svega kroz lične ili porodične istorije, ali nedostaje im nepristrasno i neutralno razumevanje, zasnovano na činjenicama. Kosovsko društvo u celini i dalje nema svest o mehanizmima tranzicione pravde i o njihovoj ulozi i važnosti, i u velikoj meri je pod uticajem sredstava javnog informisanja koja tu temu često tretiraju nedokumentovano i na pristrasan, senzacionalistički način. Na primer, zbog nedostatka nepristrasnog zvaničnog izveštavanja koje bi moglo da im se suproststavi, u medijima se mogu čuti mnoge otvorene kritike o radu EULEKS-a ili Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, čime se rad ovih organa podriva i potencijalno se sprečava rad budućih Posebnih komora za Kosovo.

U svetlu ovog konteksta, koji je obeležen opštim nedostatkom znanja, mladi na Kosovu su primarna ciljna grupa za obrazovanje o tranzicionoj pravdi, ne samo zato što predstavljaju budućnost zemlje, nego takođe zato što su posebno podložni uticajima iskrivljenih ili politizovanih verzija istorije, koje doprinose opštem nepoznavanju ovih tema.

III. POSLEDICE I IZAZOVI NEDOSTATKA ZNANJA I ODSUSTVA OBRAZOVANJA O TRANZICIONOJ PRAVDI

Opšti nedostatak znanja kojim je kosovsko društvo prožeto kao i nedostatak obrazovnog pristupa o tranzicionoj pravdi ima direktne posledice.

U nedostatku objektivnog pristupa zasnovanog na činjenicama, imajući na umu broj žrtava, kosovski učenici nemaju instrumente koji su im neophodni kako bi se suprotstavili politiziranoj ili nacionalističkoj retorici. Stereotipi, neprecizne percepcije, i diskriminativni diskurs verovatno će imati još više uticaja i učenici će odrasti u buduću generaciju koja nema svest o neophodnosti da se bori protiv njih. U kombinaciji sa trenutnim takmičenjem za isključivo pravo na žrtve u ratu, koje je posledica nedostatka znanja učenika o broju poginulih, ova situacija predstavlja pretnju pomirenju i konsolidaciji multi-etničkog društva na Kosovu i inkluzivnoj demokratiji – koja je neophodan uslov na putu ka pristupanju EU.

Štaviše, nedostatak znanja kod mladih o mehanizmima tranzicione pravde sprečava njihovu efikasnost. Uspeh tranzicione pravde zaista u velikoj meri zavisi od percepcije i podrške javnosti. Takva podrška podrazumeva izgrađivanje razumevanja instrumenata tranzicione pravde kroz edukaciju o mandatu, ciljevima i specifičnostima. U nedostatku takvog obrazovanja, instrumenti tranzicione pravde na Kosovu pogrešno se shvataju i odbacuju, i

ponekad su stoga kontraproduktivni ili neefikasni. Na primer, javnost na Kosovu, uključujući i mlade, ima veoma ograničeno znanje, razumevanje i svest o suđenjima za ratne zločine počinjene u skorašnjem sukobu. Nema mnogo informacija o takvim suđenjima, retko im se daje udarni prostor u glavnim medijima, i trenutno nisu obuhvaćena nastavnim planom za srednje škole. Ovaj nedostatak informacija sprečava pravo razumevanje i podršku mladih suđenjima, što ih sprečava da efikasno doprinose nastojanjima ka pomirenju.

Pretnja pomirenju i demokratskom karakteru Kosova je čak veća jer nedostatak formalnog obrazovanja o suočavanju sa prošlošću ostavlja mesta za alternativni prenos znanja koje je obično subjektivno, pristrasno i politizirano, putem medija ili ličnih i porodičnih istorija. Uzevši u obzir da se obrazovanjem održavaju bliske veze sa nacionalnim identitetom, državljanstvom, zajedničkom istorijom i osećanjem pripadanja, prepuštanje obrazovanja nezvaničnim kanalima predstavlja odustajanje države od isključivog prava da oformi zajednički identitet, a na taj način i jaku naciju.

Na duge staze, ova situacija ima negativan uticaj na sam mir. Obrazovanje koje ne predstavlja činjenice i brojke na objektivan način i ne podstiče učenike da razmišljaju na kritički način o uzrocima sukoba neće uspeti da garantuje neponavljanje. Ipak, u svetlu trenutne političke krize na Kosovu i ponovnih etničkih tenzija, od kritične je važnosti da Kosovo preduzme sve mere kako bi se izbeglo ponavljanje sukoba.

Konačno, odsustvo obrazovanja o tranzicionoj pravdi predstavlja izgubljenu priliku za državu Kosovo da podstakne građansko poverenje – što je neophodan i iskonski aspekt održive demokratije – kako između državnih institucija i građana tako i među građanima. Na međunarodnoj ravni, nedostatkom kanala za suočavanje sa prošlošću direktno se opterećuju odnosi između Kosova i Srbije i usporava se proces pridruživanja Kosova EU.

Kako bi se ove posledice poništile, neophodno je da mladi Kosova budu primarna ciljna grupa obrazovne politike koja ima za cilj širenje preciznih informacija o prošlosti zemlje i podizanje svesti o potrebi da se sa prošlošću suoči i o načininima koji su na raspolaganju za to. Državno obrazovanje o značaju instrumenata za suočavanje sa prošlošću ima potencijal da značajno poboljša javnu podršku tranzicionoj pravdi, a time i uticaj tranzicione pravde u širem kontekstu.

Na isti način na koji nedostatak znanja kosovskog društva utiče na njegovu omladinu, obrazovanje mladih građana Kosova uticaće na društvo putem efekta preliivanja, bilo to kroz rasprave o informacijama, društvene medije ili socijalizaciju u širem smislu.

IV. BORBA PROTIV NEDOSTATKA ZNANJA: OBRAZOVANJE MLADIH NA KOSOVU, ISKLJUČIVO PRAVO I ODGOVORNOST DRŽAVE

Nalazi FHP Kosovo pokazuju da su mladi na Kosovu posebno voljni da uče o tranzicionoj pravdi. U toku radionica, učenici su pokazali veliko interesovanje za tu temu i učestvovali su u debatama, često tražeći dodatne informacije. Analizom 100 upitnika koje su popunili učenici 2015. godine došlo se do veoma pozitivnih rezultata: 95% učenika izjavilo je da su u toku radionica naučili nešto o čemu prethodno nisu znali ništa, a samo 5% izjavilo je da misli da im te informacije neće biti od koristi u budućnosti. Iako su radionice trajale 5 sati, većina

učenika smatrala je da treba da traju duže, uzevši u obzir značaj teme. Konačno, 76% smatralo je da su ove informacije značajne i da treba da budu uvršćene u njihove udžbenike.¹¹ Ovi rezultati pokazuju istinsko interesovanje mladih za prošlost države i za mehanizme za suočavanje sa njom. Takvo interesovanje ukazuje na potencijal koji država treba da podstakne i unapredi.

Osim ovih radionica, FHP Kosovo radi na približivanju tranzicione pravde mladima putem kreativnih sredstava, pre svega kroz partnerstvo sa festivalom dokumentarnog filma DOKUFEST, koji se svake godine održava u Prizrenu. Takođe ohrabruju se učenici da se bave temom tranzicione pravde, bilo to putem radova, kratkih medijskih materijala zasnovanih na sadržaju sa radionica, ili u opštem smislu putem postavljanja tekstova o toj temi na internet stranici i Facebook grupi FHP Kosovo.

Ove inicijative su za sada uspešne i ohrabrujuće. Ipak takve trenutne i kratke akcije nisu dovoljne da bi se efikasno izborilo sa nedostatkom znanja. FHP Kosovo, kao i svi nevladini akteri, ne poseduje neophodna sredstva niti isključivo pravo da sistematski ukoreni pitanja tranzicione pravde u formalno obrazovanje. Sprovođenje dugotrajnog, institucionalnog pristupa uvođenja tranzicione pravde u formalno obrazovanje spada u okvir akcija države. Kosovska država je jedini nadležni organ sa legitimitetom da promeni obrazovni sadržaj kako bi se mladima pružilo kvalitetno i objektivno obrazovanje koje bi im omogućilo da nastave sa svojim građanskim dužnostima. Zapravo, odgovornost je države da svojim građanima obezbedi sredstva za ostvarivanje osnovnog ljudskog prava na obrazovanje: iako nije izražena tim rečima, obaveza države da mladima obezbedi kvalitetno obrazovanje može se izvesti iz različitih međunarodnih dokumenata.¹²

Uvođenje tranzicione pravde u formalno obrazovanje nije nova ideja i razne zemlje u tranziciji su to i učinile. Na primer, Komisija za istinu i pomirenje u Peruu radila je zajedno sa Ministarstvom prosvete od samog početka, tražeći načine da svoje nalaze ugradi u obrazovni sistem. U Sijera Leone, Specijalni sud za Sijera Leone organizovao je širom zemlje diskusije sa učenicima o svom radu, u okviru napora da komunicira sa javnošću. U Južnoj Africi, Vlada je preduzela dalekosežnu reformu obrazovanja koja traje i danas kako bi se suočila sa nepravdama iz svoje prošlosti.¹³

Uvršćivanje tranzicione pravde u zvanični nastavni plan građanskog obrazovanja krajnji je cilj programa NFEDWP FHP Kosovo, od njegovog začetka. U te svrhe, FHP Kosovo sprovodi konsultacije sa različitim zainteresovanim stranama o značaju pitanja tranzicione pravde i o njihovom potencijalnom uključivanju u nastavni program: to su između ostalog profesori i direktori srednjih škola, predstavnici Ministarstva prosvete, kompetentne NVO i stručnjaci iz oblasti obrazovanja.

Prednosti uključivanja takvog poglavlja su višestruke. Osim bavljenja pitanjem negativnih posledica navedenih u gornjem tekstu, institucionalni pristup tom pitanju poslužio bi

¹¹ Videti Aneks 2

¹² Između ostalog videti UNESCO, [World Declaration on Education for All](#) i [Framework for Action to meet basic learning needs](#) (1990), usvojen na Svetskoj konferenciji o obrazovanju za sve, od 5. do 9. marta 1990. godine ili Preporuka 1283 (1996) Parlamentarne skupštine Saveta Evrope, [Recommendation 1283 \(1996\)](#) *History and the learning of history in Europe* i Preporuka 1880 (2009) [Recommendation 1880 \(2009\)](#), *History teaching in conflict and post-conflict areas*

¹³ Za više informacija videti izveštaj MCTP u Aneksu 3

postizanju dugoročnog cilja obrazovanja budućih generacija i njihovom aktiviranju u procesu suočavanja sa prošlošću i građenja mira. Uvršćivanjem tranzicione pravde u formalno obrazovanje, uz imprimaturu države, povećala bi se vidljivost i zvaničnost tog pitanja i ukazalo bi se na posvećenost države razvoju. Na Kosovu, podrška vlade različitim inicijativama tranzicione pravde na institucionalnom nivou bila bi autentičnija i efikasnija ukoliko bi bila podržana zvaničnim obrazovnim pristupom, putem kojeg bi mladi učili o njenim prednostima. Putem efekta preliivanja, veća podrška i svest o merama tranzicione pravde mogla bi da se razvije u društvenim krugovima učenika, što bi zauzvrat pojačalo uticaj ovih mera.

Konačno, uvođenje poglavlja o tranzicionoj pravdi je isključivo pravo države od kojeg bi država Kosovo imala direktnu korist kroz povećanje građanskog poverenja. Uzevši u obzir da je obrazovanje jedna od javnih službi sa najvećom vidljivošću, njegov kvalitet i objektivnost, kao i relevantnost sadržaja, predstavljaju ključ za poboljšanje poverenja stanovništva prema sektoru obrazovanja (vertikalno građansko poverenje) i za unapređenje tolerancije, međusobnog razumevanja i inkulzije među građanima (horizontalno građansko poverenje). Izvan nacionalne sfere, uvođenje tranzicione pravde u formalno obrazovanje – jaka posvećenost države priznavanju i neponavljanju prošlosti – postavilo bi Kosovo na čelo procesa budućeg regionalnog pomirenja, čime bi se ojačala njegova uloga kao vrednog i odgovornog diplomatskog partnera.

IV. ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Negativne posledice koje proizilaze iz nedostatka znanja o pitanjima tranzicione pravde koje karakteriše mlade i društvo na Kosovu su reverzibilne i mladi predstavljaju posebno važnu ciljnu grupu za to.

Aktivnosti FHP Kosovo koje imaju za cilj da se tranziciona pravda uvede u učionice su dobrodošle, ali one predstavljaju samo delić onoga što treba da se uradi da bi se istinski rešio problem na zadovoljavajući način. Potreban je dugoročni institucionalni pristup kao i formalno uvođenje tranzicione pravde u zvanično obrazovanje.

Kako bi se ispunio ovaj cilj, FHP Kosovo daje sledeće preporuke:

- Ministarstvo prosvete Kosova treba da smatra obrazovanje kao deo širokog društvenog odgovora na nasilnu prošlost. Zbog toga, ono bi trebalo **da radi na uvođenju poglavlja o tranzicionoj pravdi u srednjoškolske udžbenike iz građanskog vaspitanja**, i da ima osetljiv pristup prema pitanjima koja se odnose na konflikt, i rodna pitanja, da bude kulturno adekvatan i društveno i emotivno informativan.
 - Ovo poglavlje treba da se uvede u udžbenike iz građanskog obrazovanja umesto u udžbenike iz istorije, s obzirom na to da cilj tranzicione pravde nije samo da se uči o prošlosti, već da se nauči kako treba da se nosi sa prošlošću u cilju formiranja obrazovanih budućih građana.
 - Ovo poglavlje mora biti detaljno i mora da upozna učenike sa svim aspektima tranzicione pravde koji postoje (četiri stuba), i koji su korisni za suočavanje s prošlošću, gde će posebno biti pojašnjeni do detalja oni aspekti koji su trenutno u igri na Kosovu. Takođe treba pripremiti teren za buduće inicijative tranzicione pravde (Posebna veća, REKOM, itd)
 - Ovo poglavlje treba da ima za cilj to da učenici steknu veštine kritičkog razmišljanja kako bi efikasno i odgovorno analizirali i tumačili informacije, da prepoznaju kompleksnost problema i da cene kulturne raznolikosti. Poglavlje ne bi trebalo da sadrži bilo kakve stereotipe ili bilo koje druge iskrivljene informacije na osnovu nacionalnih, rasnih, verskih i drugih predrasuda. Poglavlje bi trebalo da obuhvati sve aspekte društva (društvenu i kulturnu istoriju, kao i političku) i trebalo bi da pruži odgovarajuće priznanje ulozi žena. Na kraju, ono bi trebalo da obuhvati i lokalnu i nacionalnu (mada ne nacionalističku) istoriju, kao i istoriju manjina, a takođe bi trebalo da spomene i pozitivne međusobne uticaje.
- U ovom procesu, kosovsko Ministarstvo obrazovanja treba da **konsultuje, saraduje i nastoji da dobije podršku svih relevantnih aktera** u ovoj akciji. Ovo

uključuje relevantne nevladine organizacije - a posebno FHP Kosovo – osobe koje se bave tranzicionom pravdom, stručnjake iz oblasti obrazovanja, članove međuministarske komisije o suočavanju sa prošlošću, direktore škola, nastavnike, roditelje i učenike. Konsultovanjem širokog spektra aktera, obezbediće se napori da se pruži obrazovanje o suočavanju sa prošlošću, a to će takođe pomoći u prevazilaženju potencijalnih protivljenja i u dobijanju podrške za inicijativu.

- Treba organizovati debate, okrugle stolove i sastanke kako bi se razmenila mišljenja o sadržaju i obliku ovog poglavlja. Cilj toga je da se na najbolji način sačini dokument sa brojnim referencama u kome će činjenice biti iznete na objektivan, jasan i koncizan način i sa ciljem da se kod učenika razvije kritičko mišljenje i sposobnost za učestvovanje u debati.
 - Ministarstvo obrazovanja ne treba da pretpostavi da će svi akteri podržati reformu nastavnog plana i programa kako bi se uvela tranziciona pravda, i treba da identifikuje prepreke koje će verovatno biti osporavane i da savlada one koje to nisu.
- Kosovsko Ministarstvo obrazovanja nauke i tehnologije treba da **izmeri potencijalni uticaj** uvođenja poglavlja o tranzicionoj pravdi u školski program za srednje škole, pre svega kroz praćenje reakcije u učionicama.
 - Iako će uvođenje ovog poglavlja imati pozitivne posledice, važno je upravljati očekivanjima time što će se priznati ograničenja ove mere.
 - Kosovsko Ministarstvo obrazovanja nauke i tehnologije bi trebalo da razmotri kako da se nosi sa reakcijama koje proizilaze iz bavljenja osetljivim istorijskim temama i narativom u školi, kao što su ljutnja, bol, nelagoda, poniženje i ogorčenost.
 - Kosovsko Ministarstvo obrazovanja nauke i tehnologije treba imati u vidu da **FHP Kosovo nudi svoju pomoć i stručnost na svim nivoima ovog procesa** i da želi da radi u bliskoj saradnji sa Ministarstvom kako bi se stvorila sinergija njihovih zasebnih oblasti tranzicione pravde i obrazovanja. Zbog svog dosadašnjeg i tekućeg rada, osoblje FHP Kosovo je steklo značajno iskustvo u radu sa mladim ljudima koje će zainteresovati za raspravu o tranzicionoj pravdi. Osoblje je takođe razvilo potrebnu fleksibilnost i prilagodljivost koja je potrebna za obraćanje mladoj publici. Pored toga, osoblje FHP Kosovo je nedavno napisalo priručnik o tranzicionoj pravdi¹⁴ koji će biti referentna tačka za obrazovne aktivnosti, a takoće može predstavljati i osnovu budućeg poglavlja, iako u pojednostavljenoj formi.

¹⁴ Videti Aneks 3

ANEKS 1

LISTA ODRŽANIH RADIONICA

Tokom 2015. godine, FHP Kosovo je održalo sledećih 16 radionica u raznim srednjim školama na Kosovu, čime je pokriven 591 učenik.

1. **Hamdi Berisha** – Mališevo - 21.01.2015. godine (30 učenika je učestvovalo)
2. **Ulpiana** - Lipjan - 26.01.2015. godine (31 učenik je učestvovao)
3. **Ismail Qemali** – Kamenica - 28.01.2015. godine (36 učenika je učestvovalo)
4. **Tehnička ekonomska škola**- Vrbovac - 03.02.2015. godine (27 učenika je učestvovalo)
5. **Haxhi Zeka** – Istok - 18.02.2015. godine - (42 učenika je učestvovalo)
6. **Hamzë Jashari** – Srbica - 03.03.2015. godine (37 učenika je učestvovalo)
7. **Ruzhdi Berisha** – Dragaš - 10.03.2015. godine (31 učenik je učestvovao)
8. **Gjon Buzuku** – Prizren - 12.03.2015. godine (62 učenika je učestvovalo)
9. **Vlezerit Frasheri** – Dečan - 20.05.2015. godine (35 učenika je učestvovalo)
10. **Skenderbeu** –Kačanik – 01.10.2015. godine (32 učenika je učestvovalo)
11. **Mederesja e mesme Alaudini** – Priština - 10.11.2015. godine (33 učenika je učestvovalo)
12. **Dardania** – Elez Han - 13.11.2015. godine (31 učenik je učestvovao)
13. **Selajdin Mullaabazi** – **Mici** - Orahovac - 16.11.2015. godine (35 učenika je učestvovalo)
14. **Xhevdet Doda** - Priština- 24.11.2015. godine (28 učenika je učestvovalo)
15. **Hoxhë Kadri Prishtina** – Priština- 02.12.2015. godine (69 učenika je učestvovalo)
16. **Tehnička škola “28. novembar”** - Priština - 09.12.2015. godine (32 učenika je učestvovalo)

Svaka radionica je počinjala kratkim dokumentarnim filmom u kome su naglašeni rizici sadržani u društvima koja se nisu bavila svojom prošlošću i koja su se uzdržala od sprovođenja četiri stuba tranzicione pravde. Kratki film je takođe služio kao osnova za debatu koja je kasnije otvarala put za uvod u tranzicionu pravdu. U drugom delu radionice, FHP Kosovo je ukratko obavestavao učenike o istoriji Jugoslavije (raspad, ratovi, žrtve itd.), usredsređujući se na Kosovo. Potom su učenicima predočeni primeri, zajedno sa činjenicama i nalazima, nakon čega je usledilo predavanje o sva četiri stuba tranzicione pravde i njihovim zasebnim specifičnostima.

Za bolje razumevanje teme, kao i za veći angažman, FHP Kosovo je nudio učenicima priliku da učestvuju u simulaciji komisije za istinu: učenici su imali različite uloge (članovi komisije, žrtve, počinioci i posmatrači) i simulirali su rad komisije za istinu tokom javne rasprave. Od učenika je takođe traženo da pripreme «izveštaj» od jednog pasusa koji bi sadržao njihove preporuke.

ANEKS 2

ANALIZA EVALUACIONIH LISTIĆA

Na kraju svake radionice, studenti su popunjavali evaluacione listiće koje je sačinio FHP Kosovo. U daljem tekstu se nalazi analiza 100 primeraka evaluacionih listića sa radionica koje je održao FHP Kosovo tokom 2015. godine, koja uzima u obzir dve različite generacije učenika (jer školska godina traje od septembra do juna).

Među 100 analiziranih listića, 40 listića potiče sa poslednje četiri intervencije koje je FHP Kosovo održao u školama (nakon septembra 2015. godine, kada je nova školska godina počela/za novu generaciju). Drugih 60 listića je urađeno na radionicama pre juna 2015. godine (kada je školska godina završena).

Analiza se fokusira na tri konkretna pitanja izvučena iz evaluacionih formulara, u delu gde je od učenika traženo da daju svoje utiske o korisnosti radionica. Ispod se nalaze uočeni rezultati iz studije uzorka. S obzirom na to da nasumično odabrani evaluacioni listići pripadaju učenicima različitog uzrasta, iz različitih generacija, i da oni dolaze iz različitih škola i različitih regiona, pretpostavka je da izvedeni rezultati predstavljaju globalni trend.

Usvojio/la sam nove informacije	95 %
Ove informacije mi neće koristiti u budućnosti	5 %
Ove informacije treba dodati (uključiti) u naše udžbenike	76 %

ANEKS 3

UVOD U TRANZICIONU PRAVDU

I. Značenje i cilj: suočavanje sa prošlošću kako bi se izgradila budućnost

Tranziciona pravda (TP) je, doslovno, oblik *pravde* prilagođen društvima koja se transformišu posle tamne strane njihove istorije, nastojeći da se suoče sa prošlošću kako se ona nikada ne bi ponovila.¹⁵ To je okvir, ili skup praksi, za rešavanje nasleđa masovnih zločina i kršenja ljudskih prava u društvima koja se oporavljaju od sukoba.

TP ima dva aspekta: ona je **zagledana u prošlost** (bavi se događajima iz prošlosti), ali je takođe **zagledana u budućnost** jer ima za cilj da spreči njihovo ponavljanje.

TP uključuje različite mere poput krivičnog gonjenja (retributivna pravda), reparacije, utvrđivanja istine (restorativna pravda), pamćenja (preko spomenika, obreda, državnih praznika, javnih izjava itd.) i institucionalnih reformi (kao što su službene provere).

Ova raznovrsnost instrumenata ilustruje različite ciljeve TP: da obezbedi krivičnu odgovornost, i pruži odgovornost, da obešteti/pruži naknadu štete žrtvama, da pruži opštu istinu o tome šta se desilo, da promoviše individualno i nacionalno pomirenje, da promoviše mogućnosti za dugoročni mir, kao i da unapredi bezbednosne i razvojne ciljeve (kao što su RDI, i rešavanje društveno-ekonomskih razlika) kao i vladavinu prava. Svi ovi ciljevi se bave prošlošću kako bi se izgradila budućnost.

II. Četiri glavna stuba tranzicione pravde

Postoji širok izbor instrumenata tranzicione pravde. Oni se mogu podeliti u 4 glavna stuba.

1) Krivično gonjenje

Krivično gonjenje može imati različite oblike. Ono može biti međunarodno, kao što su suđenja održana u Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), Međunarodnom krivičnom sudu za Ruandu (MKSJR) ili Međunarodnom krivičnom sudu (MKS). Krivično gonjenje može biti lokalno, kao što je ono u Posebnom veću za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu ili Odeljenju za ratne zločine u okviru Državnog suda u Bosni.

¹⁵ Davis (2014)

Ono takođe mogu biti hibridno, gde su pomešani međunarodni i nacionalni elementi, kao u Specijalnom sudu za Sijera Leone (SSSL), ili kao što su suđenja koje vodi Misija EU za vladavinu prava na Kosovu (EULEKS).

Značaj krivičnog gonjenja nakon sukoba potiče od nekoliko zapažanja. Prvo, kažnjavanje počinilaca omogućava negovanje demokratske kulture, doprinosi legitimitetu novih vlasti nakon sukoba i učvršćivanju vladavine prava na kojoj će se nova država zasnivati. Odgovornost za dela iz prošlosti je od fundamentalnog značaja kako bi se obezbedio novi poredak zasnovan na pravnoj sigurnosti i odgovornosti građana. Ono takođe služi za stvaranje poverenja u novoformirane institucije i za osnivanje državne strukture koja će za osnovu imati međunarodne pravne norme. Prekidanjem prakse nekažnjavanja za zločine, suđenja će sprečiti buduće zločine i time doprineti stabilnosti. Drugo, suđenjima se ostvaruju osnovna prava žrtava na pravdu. Stavljanjem iza rešetaka onih koji su se ogrešili o žrtve, iste će biti obeštećene, i to će predstavljati važno priznanje njihove patnje kao i odavanje pošte u znak njihovog sećanja. Ispunjavanje ovog individualnog prava je od suštinskog značaja za mir i stabilnost, a takođe služi da se omogući žrtvama da nastave sa životom. Na kraju, od suđenja se često očekuje da postignu socijalni mir time što će doći do pomirenja bivših neprijatelja, jer suđenja individualizuju krivicu i time skidaju odgovornost sa mase. Suđenje onima koji snose najveću odgovornost, tvrdi se, omogućava smanjivanje fenomena kolektivne krivice što je stalna karakteristika savremenih građanskih ratova, time što će se izložiti uloga vođstva u podsticanju mržnje i manipulaciji mišljenja. U postkonfliktnom kontekstu, normalizacija odnosa između dve zajednice koje su prethodno bile suprotstavljene se ne može postići sve dok se ne procesuiraju ratni zločine na obe strane, kako bi se dekonstruisali mitovi iz prošlosti na kojima su obe zajednice bazirale svoje nepomirljive stavove.

2) Mere za utvrđivanje istine

Dostizanje zajedničke verzije istorije, zajedničkog sećanja prošlosti, je takođe od suštinskog značaja za pomirenje i korak napred. To se radi preko procesa utvrđivanja istine. Uspostavljanje zvanične istine oko koje se svi slažu može sprečiti buduće generacije da upadnu u revizionizam i političke elite da manipulišu događajima iz prošlosti kako bi ih uklopili u svoje političke ciljeve. Istina takođe omogućava da se žrtve ožale kao i da ostvare obeštećenje. Iako mnogi instrumenti TP doprinose utvrđivanju istine (kao što su, na primer, suđenja ili nabranje žrtava), najpogodniji instrument su komisije za utvrđivanje istine.

3) Reparacija

Pravo na reparaciju je izuzetno važan aspekt kojim žrtve ostvaruju pravdu, i to pravo predstavlja suštinsku komponentu tranzicione pravde. S jedne strane, reparacija pružena žrtvama doprinosi nekom obliku simboličke potvrde njihovog gubitka, čime se omogućuje oporavak od ratnih trauma. Ona omogućava žrtvama da ostvare svoje pravo na obeštećenje i važan je počast sećanja na njih. S druge strane, oružani sukob generalno više pogađa siromašne i ranjive grupe društva, tako da su reparacije nezaobilazan element postkonfliktno pravde kako bi žrtve bile u mogućnosti da ponovo vrata svoje dostojanstvo, nastave sa svojim životom i učestvuju u društvu na ravnopravnoj osnovi.¹⁶ Iako je novčana naknada najčešći

¹⁶ Stover (2005)

oblik reparacije, mnogo drugih različitih metoda se može koristiti (restitucija, kompenzacija, rehabilitacija, satisfakcija i garancije da se neće ponoviti), gde sve metode sadrže važne socijalne i psihološke funkcije rehabilitacije, reintegracije i odavanja pošte žrtvama. Simboličke reparacije kao što su izvinjenja, priznanja i spomenici su takođe korisni u čast sećanja na žrtve i zarad utvrđivanja činjenica.

4) Institucionalna reforma: izgraditi poverenje u institucije

U rešavanju masovnih zločina i nasleđa sukoba, neophodno je fundamentalno promeniti institucije odgovorne za kršenja ljudskih prava, kako bi se obnovila vladavina prava i ukinula kultura nekažnjavanja koja je uspostavljena. Pošto javne institucije (kao što su policija, vojska i pravosuđe) često postaju instrumenti kršenja ljudskih prava tokom sukoba, neophodno je da se one nakon tranzicije pročiste i reformišu. Institucionalna reforma je, dakle, proces restrukturiranja države kako bi ona bila obavezna da poštuje norme ljudskih prava i odredbe vladavine prava, kao i to da se ona očisti od počinilaca, da obezbedi individualnu odgovornost i da se postara da ne dođe do ponavljanja istorije. Institucionalne reforme mogu uključivati mere usmerene na nedostatke pojedinaca (proces zvanične provere kako bi se iz državne službe uklonili korumpirani zvaničnici i oni koji su vršili zloupotrebe), i strukturne nedostatke, putem organizacionih i pravnih reformi institucija (restrukturiranje institucija, novi zakoni i izmena zakona, reforme sektora bezbednosti, razoružanje, demobilizacija i reintegracija, itd), kao i edukativne mere. Cilj institucionalne reforme u okviru TP je taj da se pošalje poruka građanima da su oni nosioci prava i da se izgradi poverenje između njih i njihovih institucija.

III. Izazovi tranzicione pravde

- **svaki instrument TP ima svoja ograničenja**

Iako je TP vrlo važan poduhvat, nijedan od detaljnih mehanizama na raspolaganju nije savršen, i svi oni imaju svoja urođena ograničenja. Krivično gonjenje, na primer, je oblikovano za društva u kojima je kršenje zakona izuzetak. U građanskim sukobima, kao što je onaj u bivšoj Jugoslaviji, te povrede zakona su postale norma, a samim tim krivično gonjenje je iziskivalo značajno vreme i resurse koje je gotovo nemoguće bilo ostvariti, što je dovelo do toga da međunarodni sudovi u svom radu budu izuzetno selektivni. Zbog količine zločina, treba prihvatiti činjenicu da krivično gonjenje može biti samo delimičan način bavljenja sistematskim kršenjima ljudskih prava. Osim toga, pitanje da li se krivična gonjenja vrše lokalno ili u inostranstvu ima uticaj na njihovu efikasnost. Konačno, greške u vođenju lokalnih i međunarodnih krivičnih suđenja (pitanja kao što su kampanja na terenu, zaštita svedoka, kako žrtve doživljavaju sudove) često ometaju njihovu efikasnost.¹⁷ Reparacija takođe sadrži rizik, jer može pogoršati političke tenzije. Žrtve mogu doživljavati reparaciju kao pristrasnu. Izbor kako ostvariti reparaciju je politički osetljiv i oni koji budu izostavljeni se

¹⁷ Orentlicher (2010)

moгу osećati veoma frustrirano, i time se može stovriti razdor između zajednica, pogoršati nedaće, i dodatno marginalizovati neke pojedince.

- **TP deluje u veoma osetljivom okruženju**

Potrebno je zapamtiti da je TP izuzetno težak i osetljiv poduhvat u veoma složenom, nestabilnom okruženju. Širok spektar ciljeva koji je prethodno detaljno obrazložen je očigledno previše ambiciozan kako bi bio realan, jer različita pitanja nastala nakon sukoba su suviše složena da bi se rešavala samo jednim pristupom tranzicione pravde. Osim toga, polje TP se suočava sa mnogim praktičnim poteškoćama: raspon i politička priroda zločina, rizik od promene delikatne političke ravnoteže i stvaranja nestabilnosti, kao i otpor koji mogu iskazati nacionalna rukovodstva. Upravljanje očekivanjima je ključni element kako javnost doživljava uspeh tranzicione pravde. Štaviše, ne postoji jedno rešenje primenljivo na sve postkonfliktne situacije i svako društvo koje je uključeno u TP mora odabrati svoj put koji se uklapa u njihovu kulturu i društvo. Tranzicionu pravdu određuju okruženje i žrtve. Tranziciona pravda je osetljiva, politizovana i politička. Iako ima za cilj da ponudi način kako da se društva bave svojom prošlošću i postignu dugoročne transformacije/tranzicije, ona takođe ima veliki potencijal za destabilizaciju, zloupotrebu i loše upravljanje.

- **TP mora biti višetruka i vezana za okruženje**

Od svih različitih instrumenata TP, nijedan ne treba favorizovati, jer svi su komplementarni. Primera radi, iako je procesuiranje počinitelaca neophodno, ono nije dovoljno kako bi žrtve ostvarile pravdu, jer je pravo na pravednu reparaciju zaseban i podjednako bitan deo pružanja postkonfliktne pravde civilnim žrtvama ratnih zločina. Zapravo, mnoge studije pokazuju da žrtve, kad im se postavi pitanje, ne definišu 'pravdu' samo kao kažnjavanje zločinaca, već kao i skup društvenih i ekonomskih prava¹⁸. Slično tome, ako neki počinioci budu kažnjeni, ali su državne institucije i dalje zaražene zvaničnicima koji su vršili zloupotrebe, TP će izostati. Očekivanja žrtava nakon sukoba su raznovrsna, jer rat pogađa žrtve na mnogo različitih načina, i stoga, da bi se ispunili ciljevi TP, potrebno je koristiti različite dostupne mehanizme kao što su holistički, kreativni, i mehanizmi izrađeni po datoj potrebi.¹⁹

IV. Pregled TP na Kosovu

1) Procesuiranje ratnih zločina počinjenih na Kosovu

Krivično gonjenje za zločine počinjene tokom rata na Kosovu je sprovedeno od strane tri različita mehanizma. S jedne strane, međunarodna suđenja u MKSJ su se bavila predmetima visokog profila. S druge strane, pravosuđe Kosova je angažovano u procesuiranju ratnih zločina na lokalnom nivou uz pomoć UNMIK-a i EULEKS-a. Konačno, suđenja su se takođe vodila pred srpskim sudovima. Nedavno je najavljeno da će lokalni krivični postupci biti prošireni osnivanjem novog suda, koji se često u javnosti naziva "Specijalnim sudom" ili "Specijalnim većima", koji će se baviti zločinima koje su počinili bivši visoki zvaničnici bivše Oslobođilačke vojske Kosova (OVK) tokom i nakon sukoba na Kosovu. Pored očigledne složenosti ovog sistema, kome nedostaje transparentnost, evidencija krivičnih gonjenja za zločine počinjenih na Kosovu je izmešana. Mnogi posmatrači su osudili nedostatak rezultata

¹⁸ Stover (2005)

¹⁹ Davis (2014)

Haškog tribunala, što se odnosi i na procenu rada UNMIK-a i EULEKS-a, gde sve ovo ilustruje koliko je složen problem suočavanja sa zločinima iz prošlosti u kontekstu Kosova.

2) Utvrđivanje istine na Kosovu

Zbog regionalnog karaktera ratova u bivšoj Jugoslaviji, uključujući i sukob na Kosovu, a zbog kretanja žrtava i počinitelaca širom regiona, regionalna saradnja mora biti ključni element svake tranzicione pravde. REKOM²⁰ proces je pokrenut u cilju kolektivnog, regionalnog, utvrđivanja istine. Regionalna koalicija REKOM sada broji više od 1900 članova - organizacija i pojedinaca iz svih država nastalih iz bivše Jugoslavije. Nakon godina lobiranja, očekuje se da će regionalna komisija za utvrđivanje istine biti uspostavljena u bliskoj budućnosti. Opšti cilj REKOM-a je da uspostavi regionalni konsenzus o prošlosti zasnovan na činjenicama čime će se unaprediti proces pomirenja između različitih zajednica, kao i između samih država. Nažalost, nacionalni politički programi širom Balkana i niska svest populacije o regionalnim projektima često ometaju napredak u ovoj oblasti.

3) Reparacije na Kosovu

Na Kosovu, zakon²¹ koji predviđa reparacije za ratne zločine je pun nedostataka, posebno diskriminatorna definicija civilne žrtve gde su mnoge civilne žrtava izopštene, što ide na štetu srpskim žrtvama rata na Kosovu. Uočena pristrasnost protiv Srba nastavlja pogrešni 'crno-beli' narativ o ratu i sprečava tačni narativ zasnovan na činjenicama. Takođe se doživljava kao politički motivisan i diskriminatorni, stvarajući razdor među zajednicama žrtava, a pored toga je i štetan za pomirenje između dve zajednice. Upotreba simboličkih reparacija, kao što su spomenici, je takođe veoma kontroverzna na Kosovu jer promovise jednostranu istoriju rata.

4) Institucionalna reforma na Kosovu – izgradnja poverenja u institucije

Iako su na Kosovu strukturne i pravne reforme sprovedene u periodu neposredno posle sukoba kao deo napora izgradnje države, institucionalnoj reformi još uvek nedostaju neki aspekti. Zapravo, nije došlo do procesa službene provere, a mnogi od najistaknutijih albanskih političkih lidera na Kosovu su imali aktivnu ulogu u sukobu 1999. kao pripadnici Oslobodilačke vojske Kosova. Dok su neki od njih optuženi ili su predmet istrage, mnogi su jednostavno ostali na vlasti i oni su i danas istaknuti lideri. Što se tiče vraćanja poverenja građana u institucije, izgleda da zadatak nije ispunjen do kraja. Većina etničkih Srba veruje da postoji nedostatak stvarne političke volje da se zaštite prava srpske zajednice. Široki zakonodavni i institucionalni sistem na Kosovu sa ciljem da se zaštite i unaprede prava i interesi manjinskih zajednica nikada nije u potpunosti sproveden, niti je efikasan. Na primer, dok je srpskom i albanskom jeziku dodeljen zvanični ravnopravni status na papiru, u stvarnosti je teško pristupiti javnim institucijama i dobiti informacije na srpskom jeziku. Štaviše, etničko albansko stanovništvo takođe ne veruje javnim institucijama zbog stalnih

²⁰ Međudržavna komisija za utvrđivanje i otkrivanje činjenica o svim žrtvama ratnih zločina i kršenja ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. do 2001. godine

²¹ Puno ime zakona je: "Zakon o statusu i pravima palih boraca, invalida, veterana, pripadnika Oslobodilačke vojske Kosova, civilnih žrtava rata i njihovih porodica." U daljem tekstu će se koristiti termin Zakon o reparacijama.

korupcijskih skandala. Neki komentatori tvrde da je jedan od glavnih dalekovidnih izazova TP na Kosovu stvaranje takvog poverenja.

ANEKS 4.

IZVEŠTAJ ICTJ, NOVEMBAR 2015.

**OBRAZOVANJE I TRANZICIONA PRAVDA:
MOGUĆNOSTI I IZAZOVI ZA IZGRADNJU MIRA**